

otpor birokraciji, predlaže se mjesna, općinska i okružna samouprava. Na kraju sedamdesetih godina za poslanika u skupštini izabran je Nikola Pašić, budući radikalni vođa. Stranačko glasilo »Samouprava« pokrenuto je u siječnju 1881. a stranka konačno formirana u srpnju 1882. godine. Do timočke bune 1883. ova je grupacija imala naprednu ulogu, bila je to sitnoburžoaska stranka koja je podržavala interese seljaka i obrtnika. U tom prvom razdoblju njezini su vođe imali kontakte s ruskim revolucionarima. Te veze bile su stvorene još ranije, u vrijeme suradnje srpskih socijalista (budućih radikala) u izdanjima P. L. Lavrova, časopisu i novinama »Naprijed«. S. Dančenko objašnjava te veze »idejnom bliskošću Lavrova i budućih srpskih radikala«. Narodnjak Lavrov smatrao je da ruski narod nije spreman za ustanak, nego da ga treba pripremiti putem sistematske propagande. Takve je poglede imala i većina srpskih socijalista, kaže S. Dančenko.

Socijalistički pokret u Srbiji poslije smrti Svetozara Markovića produžio je postojati u malobrojnoj grupi okupljenoj oko Dimitrija Cenića. Odnose s ruskim revolucionarnim krugovima oni su održavali preko srpskih studenata u Moskvi i Petrogradu, od kojih su neki bili pristali surađivati kao dopisnici socijalističkog lista »Radnik«. U »Pismima iz Rusije« koja su se u tom listu objavljivala od travnja 1881. opisivan je ruski revolucionarni pokret, položaj ruskog seljaštva, studentski pokreti u Moskvi i Petrogradu. Tko je bio autor tih pisama, nije utvrđeno. S. Dančenko smatra da su »Pisma« rezultat kolektivnog rada srpskih studenata u Rusiji.

Između srpskih studenata koji su sudjelovali u ruskom revolucionarnom pokretu S. Dančenko izdvojila je i opisala djelatnost dvojice: Efrema Kočovića, koji je prvo bio student Moskovske bogoslovije, a 1879. prešao je na Medicinski fakultet Moskovskog univerziteta, i Marka Nikolića, koji je od 1878. bio student Petrovske poljoprivredne i šumarske akademije u Moskvi.

Svjetlana Dančenko pokazala je u ovoj knjizi da su se srpskim pitanjima u razmatranom razdoblju bavili različiti slojevi ruskog društva, od krugova bliskih dvoru do revolucionara. Svi oni dali su svoj doprinos jačanju tradicionalnih veza između Rusije i Srbije. Ova knjiga može poslužiti kao poticaj za jedno poredbeno istraživanje o utjecajima kultura velikih naroda na razvoj znanosti i uopće društvene odnose u Srbiji u drugoj polovici 19. stoljeća.

Damir Agičić

BAŠČANSKA PLOČA, sv. I—II, JAZU, Povijesna društva Rijeke i o. Krka, Zagreb-Krk-Rijeka 1988.

Vjerojatno najznačajniji lijevi plutej crkvenog septuma (oltarne pregrade) u hrvatskoj povijesti i kulturi uopće velika je vapnenačka ploča ispisana hrvatskim jezikom i glagoljičkim pismom, nastala na prijelazu iz 11. u 12. st., a pronađena u crkvi Sv. Lucije u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku. Riječ je, dakako, o znamenitoj Bašćanskoj ploči, široj javnosti i znanosti otkrivenoj polovinom prošloga stoljeća. Iako je pronalazak jednoga takvog kapitalnog spomenika uvijek senzacionalan, u vremenu u kojem se to zbilo on je značio i mnogo više: to je doba politički obilježeno tuđinskim apsolutizmom u hrvatskim krajevima, a nacionalno buđenje u punom je jeku. Otkriće kamenog dokumenta, starog više od 800 godina, u kojem se na narodnom jeziku i pismu nedvojbeno spominje hrvatsko ime, jedan od najznačajnijih narodnih vladara iz doba stare hrvatske države te njegova kraljevska titula izazvalo je opće ushićenje i uzbuđenje, a nacionalni ponos neočeki-

vano je dobio krila. U atmosferi romantičkog veličanja svih vidova vlastitog etnosa, Bašćanska ploča donijela je našim pradjedovima značajne poene u njihovim nastojanjima dokazivanja autohtonosti i suverenosti hrvatskoga nacionalnog bića.

Otkako je 1851. god. prvi kulturni radnik (bio je to I. Kukuljević Sakcinski) došao u Jurandvor s namjerom da pročita tajnovite znakove uklesane u kamen pa sve do danas, Bašćanskoj je ploči posvećeno vrlo malo pažnje. Doživljena otpočetka kao svojevrsna zagonetka, godinama je bila u žarištu interesa znanstvenika različitih profila: jezikoslovaca, paleografa, historičara, arheologa itd. Njezina je tajna razrješavana postupno, mozaik spoznaja o njoj slagan je dio po dio, mukotrpno i polako, zbog izuzetno lošeg stanja u kojemu se Ploča nalazila, nagrizena ne samo zubom vremena i nebrigom prijašnjih pokoljenja već i pogrešnim metodama kojima su je njezini prvi restauratori željeli očuvati i zaštititi. Rekonstrukcija teksta, a napose pojedinih njegovih dijelova, bila je, naravno, najveći i najvažniji problem, i mnogi su se naši najznačajniji filolozi godinama trudili oko njega. S druge strane, pitanje datacije Ploče bilo je konstantno otvoreno (i dandanas jest!), a također se raspravljalo i o njezinu značaju i značenju, o njezinu nastanku i prvobitnom smještaju u crkvi Sv. Lucije, pristupalo joj se s najrazličitijih stajališta — kao pravnom dokumentu, kao književnom djelu, kao arheološkom predmetu itd. Neka su od tih istraživanja (osobito filološka) vrlo značajna jer su pridonijela direktnom odgonetavanju teksta te time i razumijevanju cijelog fenomena, a neka su osobito zanimljiva zbog drugačijeg pristupa kojim su istraživači nastojali osvijetliti problem. Drugim riječima, do današnjih dana o tom dragulju hrvatske srednjovjekovne povijesti i kulture napisani su deseci i deseci radova kojima je mnoštvo autora dalo svoj obol razrješavanju njegove cjelokupne problematike.

- Godine 1988. JAZU, Povijesno društvo otoka Krka te Povijesno društvo Rijeke zajednički su uredili prvu publikaciju u kojoj su na jednom mjestu sabrani svi (urednicima poznati) dotadašnji tekstovi i članci čija je tema Bašćanska ploča — objavljen je dvosvezačni zbornik »Bašćanska ploča«. Glavni i odgovorni urednici ovoga izuzetno vrijednog izdanja bili su Andre Mohorovićić, potpredsjednik JAZU, i Petar Strčić, direktor Arhiva Hrvatske, a tajnik Uredničkog odbora Darinko Munić, voditelj Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Rijeci. Karakter građe odnosno sakupljenih priloga o jednom od najstarijih i najvažnijih spomenika naše kulturne baštine, uvjetovao je sadržajnu podjelu ovoga zbornika u četiri dijela (+ »Dodatak«), a svemu prethode »Uvodne riječi« dvojice akademika — predsjednika Jugoslavenske i Makedonske akademije znanosti i umjetnosti Jakova Sirotkovića i Jordana Pop-Jordanova (s prijevodima na engleski, ruski, njemački, talijanski i francuski jezik), uvodna studija »Bašćanska ploča. Značenje Bašćanske ploče kao fenomena u kulturnoj fizionomiji srednjovjekovne Evrope« akademika Andre Mohorovićića, te »Riječ Uredništva«.

Prvu cjelinu toga svojevrsnog inventara radova o čuvenom spomeniku glagoljske pismenosti čine »Rasprave, članci, studije i ulomci iz cjelovitih djela«. Sâm naslov poglavlja (koje je ujedno i najopsežnije u knjizi) govori o tome da su ovdje uvršteni i dijelovi iz većih radova koji monografski obrađuju širu tematiku (književno-jezičnu, povijesnu, pravnu i sl.). Više od 80 naslova ovoga poglavlja daje nam cjelovit abecedno-kronološki uvid u razvoj znanstvene i stručne misli o Bašćanskoj ploči od prve objavljene vijesti o njoj 1853. godine (P. J. Šafařík u »Památky hláholského písemnictví«) do posljednjih radova štampanih 1988. god. prije zaključivanja zbornika.

Drugi dio knjige na koju ovdje upozoravamo naslovljen je ovako: »Enciklopedijski članci, napisi iz zbirke izvora, priručnika, kataloga, leksikona i vodiča«; omogućava uvid u to na koji je način Bašćanska ploča bivala predstavljana u izdanjima čija osnovna namjena nije iscrpnost podataka već u prvom redu isticanje njezina značenja u konciznom i sadržajnom iskazu. Također sada možemo lako

saznati i to u kojim je zbirkama izvorne epigrafske građe taj povijesnokulturni spomenik spomenut, sve od njegova prvog objavljivanja u »Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia« 1877. godine, kamo ga je uvrstio Franjo Rački, pa naovamo.

Treće poglavlje zbornika »Bašćanska ploča« su »Novinski članci« preko kojih je taj glagoljski dokument bivao prezentiran široj javnosti. Za šire čitalaštvo ovaj će dio biti osobito interesantan ne samo zbog popularnosti izraza samih napisa već i zato što je, između ostaloga, omogućeno kontinuirano praćenje »bašćanske afere« nastale 1934. god. oko prijenosa Ploče s o. Krka u Zagreb. Naime, dnevne su novine u to vrijeme redovito donosile najnovije vijesti vezane uz postupak oko selidbe i restauracije spomenika, pa osim prisjećanja na uzbudljivu storiju vezanu uz te događaje (koja je kulminirala iznenadnim »nestankom« Ploče!), omogućeno je i sagledavanje općedruštvene kulturne klime toga razdoblja također i one u određenim kulturno-političkim krugovima koji su svojim pozitivnim angažmanom oko ovoga problema pridonosili borbi protiv konzervativne misli.

Cetvrti dio zbornika predstavlja relativno manje poznatu stranu problematike 900 godina starog dokumenta: »Bašćanska ploča u umjetnosti«. Tu je sabrano nekoliko poetskih (V. Nazor, S. S. Kranjčević, J. Pupačić) i jedno muzičko djelo (K. Fribec) kojima je on poslužio kao direktna inspiracija.

Čitaocu znanstvenih studija i rasprava o Bašćanskoj ploči — prezentiranih ovako na jednome mjestu, u vremenskom redosljedu njihova nastajanja — pruža se jedinstvena prilika ne samo da se na najbrži način najtemeljitije obavijesti o svemu što ga u vezi s tim pitanjem zanima nego i da lako prati sustavno širenje znanja o jednome konstantno fascinirajućem kulturnopovijesnom fenomenu. Također mu je, nakon sagledavanja pojedinačnih radova u totalitetu spoznaja o glagoljskom spomeniku, omogućena vlastita procjena značenja i vrijednosti svakoga od njih. Prilikom takvoga sukcesivnog praćenja historijata istraživanja Bašćanske ploče ponovo dolazi do izražaja važnost pojedinih članaka i rasprava koji imaju karakter putokaza pa i prekretnica na putu prema razrješavanju njezine zagonetke.

Nakon što je Petar Dorčić 1851. god. upozorio Ivana Kukuljevića Sakcinskog na njezino postojanje, Ploču je pokušavalo bezuspješno pročitati (zapravo dešifrirati) nekoliko poznatih znanstvenika (I. Kukuljević, P. J. Šafařík, F. Rački). No, prvo iole suvislo čitanje većeg dijela teksta dao je I. Crnčić tek 1865. god. (»Hrvatski napisi« u: »Krčke starine«, Književnik, II, Zagreb 1865, str. 8—20) i ono je temelj svih kasnijih rekonstrukcija. Za desetak godina nastaju i najbolja fotografija te gipsani odljevci spomenika (koji je tada bio u puno boljem stanju nego danas) prema kojima ga dalje proučavaju I. Kukuljević, F. Rački i nešto kasnije R. Strohal. Svaka od verzija njihovih konačnih čitanja donosi i neku novinu koja će se kasnije pokazati značajnom za potpunije razumijevanje sadržaja, osobito čitanje Račkoga (»Staro-hrvatski glagoljski nadpis u crkvi sv. Lucije kod Baške na Krku«, Starine JAZU, knj. VII, Zagreb 1875; str. 130—163). Taj znanstvenik također prvi uočava činjenicu da je natpis dvodijelan te paleografski određuje njegovo pismo kao prijelazni tip između oble i ugate glagoljice. Nakon Crnčićeva definitivnog čitanja natpisa 1888. god. (»Još o glagoljskom natpisu u crkvi sv. Lucije u drzi bašćanskoj«, Starine JAZU, knj. XX, Zagreb 1888, str. 33—49), svoj pokušaj rekonstrukcije teksta daju i drugi filolozi (V. Jagić, R. Strohal itd., a znanost Ploču vrednuje i s povijesnog motrišta (npr. F. Šišić).

Kad je Ploča prenesena iz Jurandvora u Zagreb (1934), V. Štefanić uspješno nastavlja svoja ranija proučavanja te donosi nova rješenja pojedinih dijelova teksta (»Opatija sv. Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku«, Croatia sacra, god. VI, 11—12, Zagreb 1936; »Bašćanska ploča« u: »Hrvatska enciklopedija«, sv. II, Zagreb 1941, str. 274—276) koja će u znanosti, uz neke značajnije dopune i ispravke kasnijih proučavatelja (Hamm, Bratulić, Fučić), pa i samoga Štefanića (»Bašćanska ploča«, Enciklopedija Jugoslavije, sv. I, Zagreb 1955, str. 384—387;

»Prvobitno slavensko pismo i najstarija glagoljska epigrafika«, Slovo 18—19, Zagreb 1969, str. 33—35), biti smatrana relativno najprihvatljivijom. U to su vrijeme izvršeni i značajni konzervatorski zahvati na solju opasno ugroženom spomeniku (o tome piše M. Deželić u članku »Bašćanska ploča i njeno konzerviranje«, Ljetopis Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 54, Zagreb 1943, str. 152—158).

Pedesetih se godina ovoga stoljeća istraživanja, dotad većinom filološka, nastavljaju, a i proširuju na ostala znanstvena područja. Na arheološkom planu osobito su značajna ona B. Fučića (»Bašćanska ploča kao arheološki predmet«, Vajsov zbornik, Slovo, sv. 6—8, Zagreb 1957, str. 247—262; »Izvještaj o radovima u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku godine 1955. i 1957.«, Ljetopis JAZU, knj. 64, Zagreb 1960, str. 168—200), koji je rekonstruirao prvobitni unutrašnji izgled crkve Sv. Lucije i utvrdio prvotni položaj Bašćanske ploče u njoj. Tada bivaju objavljeni rezultati istraživanja J. Hamma (koji je natpis proučavao još prije, paralelno sa Štefanićem); on predlaže neka posve originalna rješenja (»Datiranje glagoljskih tekstova«, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. I, Zagreb 1952, str. 22—37) te smatra da je natpis klesalo više ruku, što pokušava i paleografski dokazati.

Godine 1970. Ploči radikalno pristupa N. Bonifačić Rožin (»Židine Zvanimirova i Bašćanska ploča«, Krčki zbornik, sv. I, Krk 1970, str. 181—200), koji iznosi potpuno novu interpretaciju dijelova teksta, temeljenu na proučavanju krčke topografije.

U poslijeratnoj historiografiji o znamenitom spomeniku ističu se istraživanja M. Barade, I. Ostojića, a osobito N. Klaić (»Nekoliko napomena o Bašćanskoj ploči«, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, god. XV, 1—2, Zagreb 1969, str. 1—14), koja njegov natpis ne karakterizira diplomatskim svojstvima, već ga promatra kao darovnicu te izriče dosad najutemeljenije postavke u vezi s poviješću vremena u kojem je nastao.

Novu dimenziju cijelom problemu dali su J. Bratulić (»Jedanaest stoljeća hrvatske književnosti«, Kritika, 13, Zagreb 1970, str. 452—469), E. Hercigonja (»Srednjovjekovna književnost« u: »Povijest hrvatske književnosti«, knj. 2, Zagreb 1975) te A. Stamać (»Bašćanska ploča' kao književno djelo«, Croatica, XVIII, br. 26/27/28, Zagreb 1987, str. 17—27) promatrajući poruku na kamenu s književnoteorijskog stajališta: kao ritmiziranu poetsku prozu, kao književnu tvorevinu odnosno umjetninu riječi.

Sastavljajući zbornika koji želimo ovdje predstaviti napravili su veliki pothvat sakupivši gotovo dvije stotine bibliografskih jedinica o Bašćanskoj ploči, pa im se ne može zamjeriti to što su u tolikom broju priloga pokoji i previdjeli, kao npr. poetička teorija I. Slamniga u knjizi »Hrvatska versifikacija«, Zagreb 1981, str. 7, 9—10; no, vidljivo je da su priređivači zbornika već i tijekom njegova tiskanja otkrivali nove radove pa je tako i nastao »Dodatak« s još četiri preobavljena članka.

Ruka koja je u ono davno vrijeme klesala glagoljska pismena u veliku kamenu ploču svakako je bila nesvjesna golemog značenja svoga djela. Pučka svijest popaglagoljaša, autora škrte a preboga poruke, u želji da sačuva spomen na neke za njega važne događaje, zadužila je svoje potomke neprocjenjivim blagom o čijoj je vrijednosti toliko toga već rečeno. Sve što se o tome kamenu-temeljcu hrvatske povijesti i kulture zna odnedavno je, eto, na jednom mjestu, dostupno svakom zainteresiranom, a također i svakom tko će u svoje buduće znanstveno istraživanje krenuti potaknut upravo onom mogućnošću više što ju je otkrio neiskorištenu u ukupnosti materijala o Bašćanskoj ploči. Zbornički karakter izdanja također omogućava lakšu i uspješniju sistematizaciju cjelokupne problematike, a time potiče i šira znanstvena proučavanja različitih područja povijesti ranog srednjovjekovlja. Bez sumnje, ova će nam edicija, kakvih nikada nije dovoljno, približiti dio naše kulturnopovijesne baštine i pomoći u sagledavanju vlastitog iskona.

Snježana Hozjan

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.